

SÖMÜRGEÇİLİKTE KURTULAMAMIŞ EĞİTİM

Serhat Orakçı

İNSAMER

IHH İNSANİ VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
IHH HUMANITARIAN AND SOCIAL RESEARCH CENTER
مركز البحوث الإنسانية و الاجتماعية

Referans için: Orakçı, Serhat, "Sömürgeçilikten Kurtulamamış Eğitim", Araştırma 66, İNSAMER, Mayıs 2018.

Araştırma 66

Giriş

*Eğitim dünyayı değiştirmek için kullanabileceğin en güçlü silahtır.”
Nelson Mandela*

Eğitim, bireylerin ve toplumun gelişimi açısından hayati bir öneme sahiptir. İnsanın meslek edinmesinin yanı sıra becerilerini geliştirmesi, düşünce dünyasını geliştirmesi ve dinî inancının gereklerini öğrenmesi süreçleri hep eğitim ve öğretim faaliyetlerini kapsamaktadır. Geleneksel toplumlarda eğitim zanaat edinme ve dinî bilgiler öğrenme amacına hizmet etmiştir ancak modernizmle birlikte sanayileşen toplumların ihtiyaçlarını karşılamak için teknik eleman ve bürokrat yetiştiren kariyer odaklı daha kompleks bir eğitim modeline geçilmiştir.

Modern eğitimin ve geniş tabanlı okullaşmanın başlamasıyla eğitim aynı zamanda devletin toplum üzerindeki kontrol ve gücünü pekiştiren bir boyut kazanmıştır. Eğitim seviyesinin yüksekliği ile toplumsal gelişmişlik doğru orantılı seyrettiği için modern devletler eğitimi planlamak, yönlendirmek, finanse etmek gibi amaçlarla çeşitli birimler oluşturma ihtiyacı hissetmiştir. 19. yüzyıl itibarıyla ortaya çıkan ulus inşa süreçlerinde millî duygu ve sadakatin oluşturulmasında eğitim en kilit rolü oynamıştır. Eğitim kalitesindeki artışın topluma pek çok alanda olumlu yansımaları olaca-

İNSAMER
IHH İNSANİ VE SOSYAL ARAŞTIRMALAR MERKEZİ
IHH HUMANITARIAN AND SOCIAL RESEARCH CENTER
مركز البحوث الإنسانية و الاجتماعية

ğı şeklinde bir ön kabul mitleştirilmiştir. Özellikle genç beyinler üzerindeki kontrol ve şekillendirme, modern eğitim kurumları üzerinden sağlanmaya başlamıştır.

Modern eğitim sistemi sömürgecilik dönemiyle birlikte Afrika'ya transfer edilmiştir. Kıtada özellikle misyonerlerin açtığı ilk eğitim kurumları hem Batı kültürünün yayılması hem halkların Hristiyanlaştırılması hem de sömürgeciliğin meşrulaştırılması işlevi görmüştür. Geleneksel eğitim yapısının zar zor direnebildiği bu süreçle birlikte eğitim üzerinden Afrikalı zihinlerin kendi topraklarına yabancılaştığı bir ortam oluşturulmuştur. Kilise okullarında eğitim alan dar bir çevre, daha sonra Batı'daki üniversitelerde okutulmuş halktan uzak elit kesimler yetiştirilmiştir.

Afrika kıtasında eğitim faaliyetleri zamansal olarak kabaca üç döneme indirgenmektedir. Bu dönemler sırasıyla geleneksel yapıların ayakta olduğu sömürgecilik öncesi dönem, modernleşme ve Batılılaşmanın etkisini gösterdiği sömürgecilik dönemi ve Afrika ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanıp “özgün” kimlik inşasına giriştikleri sömürgecilik sonrası dönemdir. Dikkat edileceği üzere bu dönemlendirmede ana omurgayı sömürgecilik dönemi oluşturmaktadır ki, bunun başlıca sebebi sömürgecilik dönemi izlerinin günümüzde hâlâ kıtadaki eğitim kurumları, metodolojisi ve müfredatında görülebiliyor oluşudur. Kıtanın eğitim alanında karşı karşıya kaldığı pek çok sorunun kökeni sömürgecilik dönemine uzanmaktadır. Bu sebeple bu çalışmada da öncelikli olarak sömürgecilik döneminde tesis edilen eğitim yapısının temel özelliklerinin açıklanması gereği duyulmuştur.

Sahip olduğu dinamik genç nüfus yapısı eğitim konusunu Afrika kıtası için daha da önemli kılmaktadır. 2015 verilerine göre nüfus olarak Afrika dün-

yanın en genç 10 ülkesine ev sahipliği yapmaktadır. Bunlar arasında ortalama yaşın 14,8 sene olduğu Nijer, dünyanın en genç nüfuslu ülkesidir. Uganda, Çad, Angola, Mali, Somali, Gambiya, Zambiya, Demokratik Kongo Cumhuriyeti ve Burkina Faso ortalama yaşın 17 ve altında olduğu diğer ülkelerdir.¹ Afrika ülkelerinin önündeki başlıca problem alanlarından biri, bu genç nüfusa eğitim imkânı sağlamak diğeri ise eğitim alan gençlere iş olanağı sunmaktır. Dünya Bankası'nın bir araştırmasına göre isyancı gruplara katılanların %40'ı işsizlik nedeniyle silahlı gruplara katılmaktadır.² Sahra-altı Afrika'nın yaş ortalamasının 19 olduğu düşünüldüğünde eğitimin kıta için ne kadar önemli olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Önümüzdeki birkaç 10 yıl boyunca bölge nüfusunun yarısını 15-29 yaş grubu gençler oluşturmaya devam edecektir.³ Demografik yapıdaki bu durum, eğitim imkânlarının geliştirilmesinin Afrika için taşıdığı önemi açıkça ortaya koymaktadır. Genç nüfusun hükümetlerden öncelikli beklentisi de eğitim olanaklarının sağlanması ve işsizliğin önlenmesidir.

Genç nüfusun eğitimi hem kıtadaki ülkelerin kalkınması hem de kalifiye insan kapasitesinin yükseltilmesi için elzem olmakla birlikte bu gayret kıtanın gelişimi için tek başına yeterli değildir. Çok uzun süredir Uganda devlet başkanlığı görevini yürüten ve Afrika'yı yakından tanıyan Yoweri Museveni'nin bir toplantıda dile getirdiği gibi, eğitimin altyapı ile desteklenmesi ve eğitilmiş gençlerin çalışabileceği iş alanlarının oluşturulması kıta açısından çok büyük önem arz etmektedir.⁴ Yurt dışında iyi eğitim aldığı halde ülkesindeki iş olanaklarını yeterli bulmayıp ülkesine dönmeyen pek çok Afrikalı öğrenci olduğu bilinmektedir. Beyin göçü konusunda ele alınması gereken bu mesele dolaylı olarak eğitimi de ilgilendirmektedir.

Sömürgecilik Döneminde Eğitim

Sömürgecilik öncesi dönemde var olan geleneksel eğitim, yüzyıllardır aktararak gelen metodoloji ve bilgi üzerine inşa edilerek bir süreklilik arz etmekteydi. Gerek Afrika'daki İslam diyarlarında gerekse de henüz Hristiyanlaşmamış kesimlerde toplumsal ihtiyaçlara uygun olarak bir meslek, zanaat ya da dinî bilgilerin öğretilmesinde eğitim önemli rol oynamaktaydı. Mısır, Eritre ve Etiyopya'da bulunan Ortodoks kiliseleri de İslami medreselere benzer şekilde klasik dinî eğitimler vererek taraftarlarını bilinçlendirmekteydi. İster İslami ister pagan isterse de Ortodoks Hristiyan olsun, bütün bu eğitim süreçlerindeki ortak nokta, toplum ihtiyaçlarına karşılık gelen bir eğitim sisteminin uygulanmasıdır.

Eğitimin Afrika'ya Avrupalılar eliyle getirildiği tezi oldukça yanıltıcı bir yorumdur. Mısır, Tunus, Mali gibi yerlerde sömürgeciliğin başlamasından çok önce günümüz üniversitelerine benzeyen eğitim kurumları ve kütüphaneler bulunmaktaydı. Afrika'ya eğitim sömürgecilik döneminin başlamasıyla gelmemiştir; bu dönemle birlikte Afrika'ya gelen Batılı tarzda seküler eğitimdir.

Sahra-altı Afrika topraklarında sömürgecilik döneminin değişime uğrattığı yapıların başında eğitim gelmektedir. Sömürge güçlerinin ihtiyaçları ve talepleri doğrultusunda Afrikalıların dönüştürülmesinde eğitim faaliyetleri özel bir yere sahiptir. Bu yeni dönemde toplumsal ihtiyaca yönelik eğitim yerine, sömürge güçlerinin ihtiyaçlarına uygun eğitim modeli hayata geçirilmiştir. Sömürge yönetimlerinin her biri -İngiltere, Fransa, Almanya, Portekiz, Belçika ve İspanya eğitime farklı şekillerde yaklaşmıştır. Örneğin Fransızlar eğitimde oldukça merkezî bir sistem yürürlüğe koyarken İngilizler bunun tam tersi bir eğitim

yaklaşımı sergilemiştir. İngilizlerin uyguladığı dolaylı yönetim siyaseti sonucu İngiliz sömürge topraklarında her bölge ve idareci, kendi istediği eğitim programını uygulama imkânı bulmuştur.⁵ Bu nedenle de İngiliz sömürge topraklarında Fransız sömürge topraklarından daha farklı bir eğitim modeli ortaya çıkmıştır.

Bu yönde bir eğilimin ortaya çıkmasının altında, İngilizlerle Fransızların farklı kültürlere bakışındaki farklılaşma yatmaktadır. Fransızlar eğitim yoluyla yerli halkın kültürünün değiştirilebileceğini ve Avrupa değerlerinin yerliler tarafından benimsenebileceğini varsayarken İngilizler kültürün kolay kolay değişmeyeceğini, dolayısıyla da eğitim yoluyla yerlilerin Avrupalılaştırılamayacağını varsaymıştır. Bu iki sömürgecilik tecrübesi kısmen bazı farklılıklar arz etse de ortaya çıkarttıkları sonuç benzer olmuştur: Sömürge topraklarında kendi değerlerine yabancılaşmış, yabancı bir kültürü özümsemiş ve Hristiyanlaşmış kadrolar ortaya çıkmıştır.

İngiliz sömürge modelinde misyoner kurumlar daha serbest hareket etme olanağı bularak istedikleri müfredat ve eğitimci kadrosunu kullanabilmişlerdir. İngiliz idareciler eğitim kurumlarına para harcamak yerine Afrikalıların eğitiminde kilise örgütlerini serbest bırakmışlardır. Ancak daha merkezî bir eğitim anlayışını benimseyen Fransız ve Portekiz modellerinde kültürel asimilasyonu önceleyen bir eğitim sistemi inşa edilmiştir. Buradaki amaç, kendilerine benzeyen yerli bir halk oluşturmak olmuştur. Bunun için okullarda Fransız kültürünün öğretilmesi ve benimsenmesi öncelenmiş, kilise örgütlerine bazı kısıtlamalar getirilmiştir. Afrika ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanmalarından sonra da eğitim alanındaki bu yapı ve dış etkiler varlığını sürdürmüştür.⁶

Sömürgecilik döneminin ilk eğitim kurumları kilise örgütleri tarafından inşa edilmiştir. Kilise merkezli eğitim kurumlarında Hristiyan öğretilerinin aşılması yanı sıra okuma ve yazma derslerinin verilmesi, sömürge idaresinde ücretli iş bulma imkânını arttırdığından yerli halka daha cazip gelmiştir. Örneğin Kenya'da geniş arazilerin mülkiyetini elde eden Avrupalı yerleşimciler, kendilerine yardımcı olacak eğitilmiş yerlilere ihtiyaç duymuşlardır. Bu durum İngiliz idaresini misyoner faaliyetleri daha fazla desteklemeye itmiştir.⁷

Kolonyal eğitim sistemi, sömürgeci güçlerin fiziksel hâkimiyetlerinin yanında sömürdükleri topraklarda zihinsel ve kültürel hâkimiyet kurmalarına imkân sağlayan bir işlev görmüştür. Avrupalıların ırksal ve kültürel açıdan üstün ve kurtarıcı olduğunu, Afrikalıların ise geri olduğunu telkin eden bu sistem, Afrikalıları yersiz komplekslere sevk eden bir rol oynamıştır.⁸

Sahra-altı Afrika'da yaşayan Müslüman topluluklar misyonerlik faaliyetlerinin yoğun olduğu sömürge döneminde eğitim kurumlarına karşı mesafeli durmuşlardır. Çocuklarının Hristiyanlaşmasından korkan Müslüman ebeveynler çocuklarını kilise okullarına göndermektense okula hiç göndermemeyi tercih etmişlerdir. Bu eğilim sayesinde dinî kimliklerini korumayı başaran Müslümanlar, yaşadıkları toplumlarda en eğitimsiz kesimler olarak kalmayı da göze almışlardır. Bu durumun bir neticesi olarak Sahra-altı Afrika'da bürokrat, akademisyen, gazeteci gibi kesimler arasında oluşmaya başlayan elitler, yoğun şekilde gayrimüslimlerden oluşmuştur. Bunun doğal bir sonucu olarak da Müslümanların siyasete ve devlet kurumlarına nüfuzu günümüze kadar çok sınırlı kalmıştır.

Kolonyal dönemde kurulmaya başlanan ilk Afrika üniversiteleri İngiltere, Fransa ve Belçika'daki bazı

üniversitelerin denizaşırı şubeleri olarak faaliyet göstermiştir. Uganda'daki Makerere Üniversitesi, Nijerya'daki Ibadan Üniversitesi, Gana'daki Legon Üniversitesi İngiliz üniversitelerinin birer şubesi konumundaydı. Başlangıçta kolej statüsündeki bu kurumlarda ders veren hocalar İngiltere'den gelirken, sınav ve müfredat seçimi de İngiltere'deki ana merkezlerin onayıyla gerçekleştirilmekteydi. Bu okullarda Afrika yerel dilleri ve tarihi yerine Latince, Yunanca veya Roma tarihi gibi dersler okutulmaktaydı. Bu halleriyle Afrika'daki üniversiteler Batı medeniyetinin ve Batılı yaşam tarzının yüceltildiği kurumlar olmuştur. Bu kurumlar, Afrika'nın toplumsal ihtiyaçlarına tekabül eden insan gücünü eğitmekten ziyade Afrika'nın Batı'ya bağımlılığını kültürel anlamda devam ettiren yapılar olmuştur. Ali Mazrui'ye göre sömürgecilik boyunca Afrika'daki Batılı eğitimin en önemli gayesi Batı'nın ihtiyaçlarına göre şekillendirilmiş insan gücü üretmek ve Batı ürünlerinin tüketicisi bir kitle ortaya çıkartmaktır. Mazrui, bu bağımlılığın ortadan kaldırılması için eğitim sisteminin yerleştirilmesi, kültürel çeşitliliğin sağlanması ve karşı atağa geçilmesi gerektiğini savunmaktadır.⁹

Bütün bunlar karşısında hâlâ sömürgeci güçlerin yerli halkın eğitimine büyük yatırımlar yaptığını düşünmek oldukça yanıltıcıdır. Gerçek, sanılanın tam tersidir; sömürgeci idareciler sadece kendi ihtiyaçlarına cevap verecek oranda insan yetiştirmiştir. Sömürgecilik dönemi istatistikleri Afrika'daki Portekiz ve Belçika sömürge topraklarında durumun çok daha vahim olduğunu açıkça göstermektedir.

Batılı sömürgecilerin Afrika'daki yerli halkı eğitime konusundaki isteksizlikleri 2. Dünya Savaşı'na kadar devam etmiş, ancak bu tarihten sonra İngiliz ve Fransız sömürgelerinden eğitim için Avrupa'ya gidenlerin sayısında bir nebze artış yaşanmıştır.

Avrupa'da eğitim alan bu öğrenciler milliyetçi duygularla ülkelerine dönmüş ve memleketlerinin bağımsızlığı için millî mücadele hareketlerine hız kazandırmışlardır. Yine de 1960'lara kadar Afrika ülkelerinin eğitim alanındaki durumları pek parlak değildir. Örneğin Angola ve Mozambik'teki yerli halkın ilkokul seviyesinde okuma oranı %1'i geçmemektedir. Bu oran ortaokul ve lise eğitimi için neredeyse sıfıra yakındır. Benzer şekilde Belçika Kongo'sunda sömürgecilik dönemi sona erdiğinde üniversite diplomalı insan sayısı 20'yi geçmiyordu. Tarıma elverişli toprakları olmasına rağmen ülkede tarım alanında diploması olan bir tek Kongolu dahi bulunmuyordu.¹⁰

Post-Kolonyal Dönemde Eğitim ve Başlıca Sorun Alanları

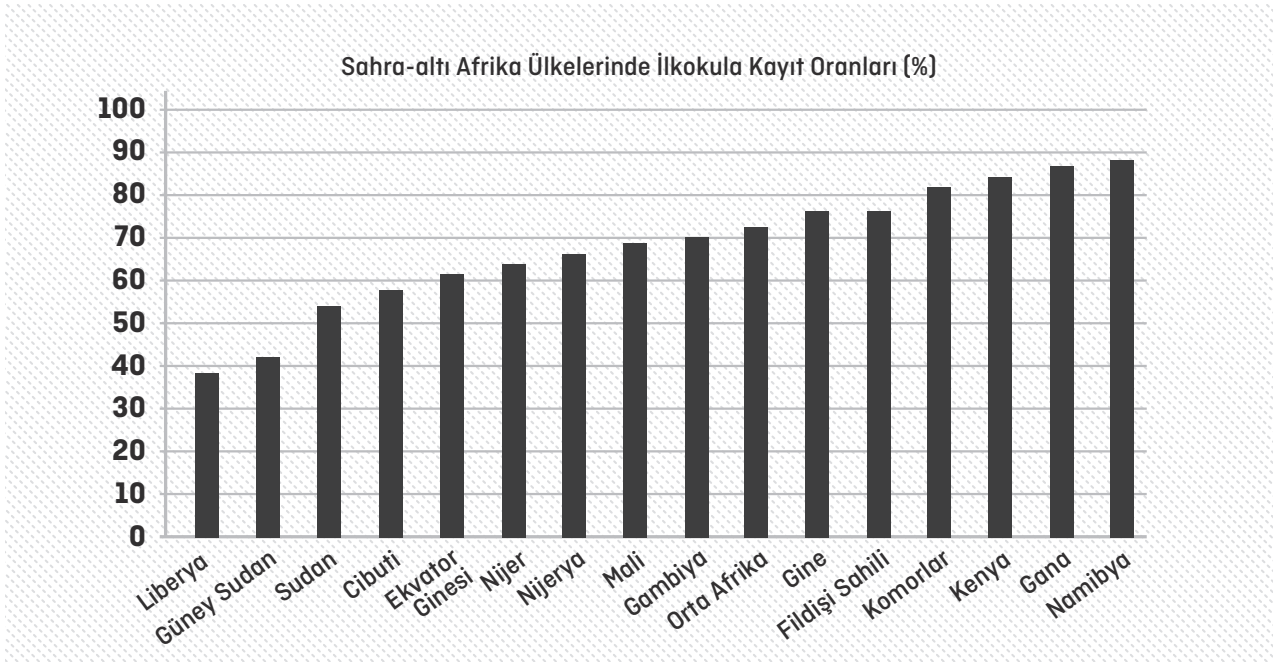
Günümüzde Sahra-altı Afrika'da eğitime katılım dünya ortalamasına göre daha düşük bir seyir izlemektedir. Kıtanın geçirdiği sömürgecilik dönemi ve günümüzde kronik hale gelen yoksulluk gibi sorunlar, eğitime katılımı olumsuz etkileyen unsurların başında gelmektedir. Hiçbir resmî eğitim almamış yetişkinlerin (25 yaş ve üstü) dünya genelinde ortalaması %20 yani her 5 kişiden 1'i iken bu oran Sahra-altı Afrika'da %41 dolaylarında seyretmektedir. Buna karşın bu oran Avrupa'da sadece %2'dir. Burkina Faso, Mali ve Nijer, yetişkinlerde eğitime katılım oranlarının çok daha düşük olduğu ülkeler arasındadır.¹¹

Sahra-altı Afrika'da Müslüman ve Hristiyan toplulukların resmî eğitime katılımı arasında büyük fark bulunmaktadır. Sahra-altı Afrika genelinde Müslümanlar arasındaki yetişkinlerin resmî eğitime katılma oranları Hristiyan topluluklara nazaran oldukça düşük seviyededir. Sahra-altı Afrika'da Müslüman yetişkinler arasında hiçbir resmî eğitim almayanların oranı %65 seviyesinde iken bu

oran Hristiyanlar arasında %30'dur. Bu orantısızlık Batı Afrika'da daha belirginleşirken Güney Afrika, Ruanda, Burundi ve Madagaskar'da ise azınlık konumunda olan Müslümanların eğitim durumları Hristiyanlara göre daha iyi bir seviyededir. Kadınlar açısından durum biraz daha vahimdir. Müslüman topluluklar içinde resmî eğitime katılan yetişkin kadınların oranı sadece %28 düzeyindedir; buna karşın Hristiyan topluluklarda bu oran %64 dolaylarında seyretmektedir. Yetişkin erkekler için ise oranlar Müslümanlarda %43, Hristiyanlarda %78'dir.¹²

Misyonerlik ve misyonerlerin eğitim üzerindeki geniş etkileri bu durumun oluşumundaki esas faktörlerin başında gelmektedir. Özellikle kilise desteğiyle açılan okullar ve Müslümanların bu okullara olan mesafeli duruşu, resmî eğitim açısından ortaya böyle bir manzara çıkartmaktadır. Sömürgecilik döneminde Müslüman nüfusun yoğun olduğu yerlere kalkınma yardımı yapılmaması ve buralardaki yoksulluk, Müslümanların eğitime katılımını geriletici diğer sebeplerdir.¹³

Brookings ve This is Africa'nın ortak yürüttüğü bir araştırmanın sonuçlarına göre Sahra-altı Afrika'da eğitimdeki başlıca iki sorun alanı; eğitime erişim ve eğitim kalitesi olarak görülmektedir. Araştırma sonucuna göre okul çağındaki (6-11 yaş grubu) 128 milyon çocuğun sadece 97 milyonu okula kaydolabilmektedir. Kaydolanlardan 37 milyonu da okulu bitirdiğinde gereken seviyede bilgi ve beceri edinmemiş durumdadır.¹⁴ Bu durum büyük bir kaynak israfına yol açmaktadır. Örneğin Burundi gibi bazı ülkelerde öğrencilerin okulda aldığı eğitim, Afrika ortalamasının da altındadır. Diğer ilginç bir örnek ise acımasız ırkçı apartheid rejimine maruz kalan Güney Afrika'dan verilebilir. Millî gelirinin %6,4'ünü (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü/OECD ortalamasının üstünde) eğitime ayırdığı halde

Grafik UNESCO verileri esas alınarak hazırlanmıştır.

Güney Afrika'da ilköğretim eğitimi alan öğrencilerin %27'si okuyamazken daha büyük bir kesim de basit dört işlemi dahi yapamamaktadır.¹⁵

Bölgedeki eğitim kalitesindeki düşüklüğü en net yansıtan olaylardan biri 2013 yılında Liberya'da yaşanmıştır. Küresel medya organlarının büyük ilgi gösterdiği hadise, Liberya Üniversitesi'ne giriş imtihanına katılan 25.000 adaydan hiçbirinin sınavı kazanamaması ile ilgiliydi. Ülkedeki eğitim sektörünü derinden sarsan bu olay neticesinde Liberya'da eğitim reformu yapılması konusu gündeme taşınmıştır.¹⁷ Gerek Güney Afrika'da gerekse Liberya'da kitlesel düzeyde gerçekleşen başarısızlıkların ardında, öğrencilerin eğitimlerini ana dillerinde almamaları yatmaktadır. İngilizce ve Fransızca gibi Batılı dillerde eğitim gören bu öğrenciler dil seviyelerindeki yetersizlik nedeniyle başarısız olmaktadır. Kenya'nın Nobel ödüllü yazarı Ngugi wa Thiong'o, zihinsel özgürlüğün bir gerekliliği olarak eğitimde Avrupa dilleri yerine öğrencilerin çevreleriyle uyumlu bir şekilde ana dillerini kullanmalarını gerektiğini savunmaktadır.

1990'lerden sonra görülen en önemli iyileşmelerden biri, okula kaydedilen çocuk sayısındaki büyük artıştır. Bu iyileşmede hükümetler tarafından okul ücretlerinin düşürülmesi ve eğitime ayrılan yıllık bütçelerin artırılması önemli rol oynamıştır. Sahra-altı Afrika'da 1990-2012 yılları arasında okula kaydolun çocuk sayısı ikiye katlanmıştır.¹⁸ Ancak yine de okul çağında olduğu halde okula gitmeyen çocukların sayısı hâlâ dünya ortalamasının çok üstündedir. Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü'nün (UNESCO) verdiği rakamlara göre Sahra-altı Afrika'da okul çağında olduğu halde çeşitli sebeplerden ötürü 34 milyon çocuk okula gitmemektedir. Bu çocukların %45'inin hiç okula gitmeyeceği, %37'sinin ise okula geç başlayacağı tahmin edilmektedir. Geriye kalan %17'lik kesim ise okulu bırakmış olanlardır. UNESCO, okullardaki eğitim kalitesindeki ve fiziki şartlardaki yetersizliklere de dikkat çekmektedir. Buna göre Sahra-altı Afrika'da her üç okuldan birinde tuvalet bulunmazken tuvalet olan okullarda ise yetersizlikler nedeniyle kız-erkek ayrımının yapılmaması; su ve temizlik

İlkokul Son Sınıfa Kadar Devam Edebilen Öğrenci Yüzdesi				
Bölgeler	Yıl	Genel (%)	Erkek Çocuklarda (%)	Kız Çocuklarda (%)
Sahra-altı Afrika	2012	57	56	57
Doğu ve Güney Afrika	2012	47	46	48
Batı ve Orta Afrika	2012	67	67	67
Güney Asya	2011	63	61	65
Doğu Asya ve Pasifik	2012	92	91	94
Latin Amerika ve Karayipler	2012	83	81	85
Dünya Geneli	2012	75	74	76

Kaynak: UNESCO-Primary Survival Rate

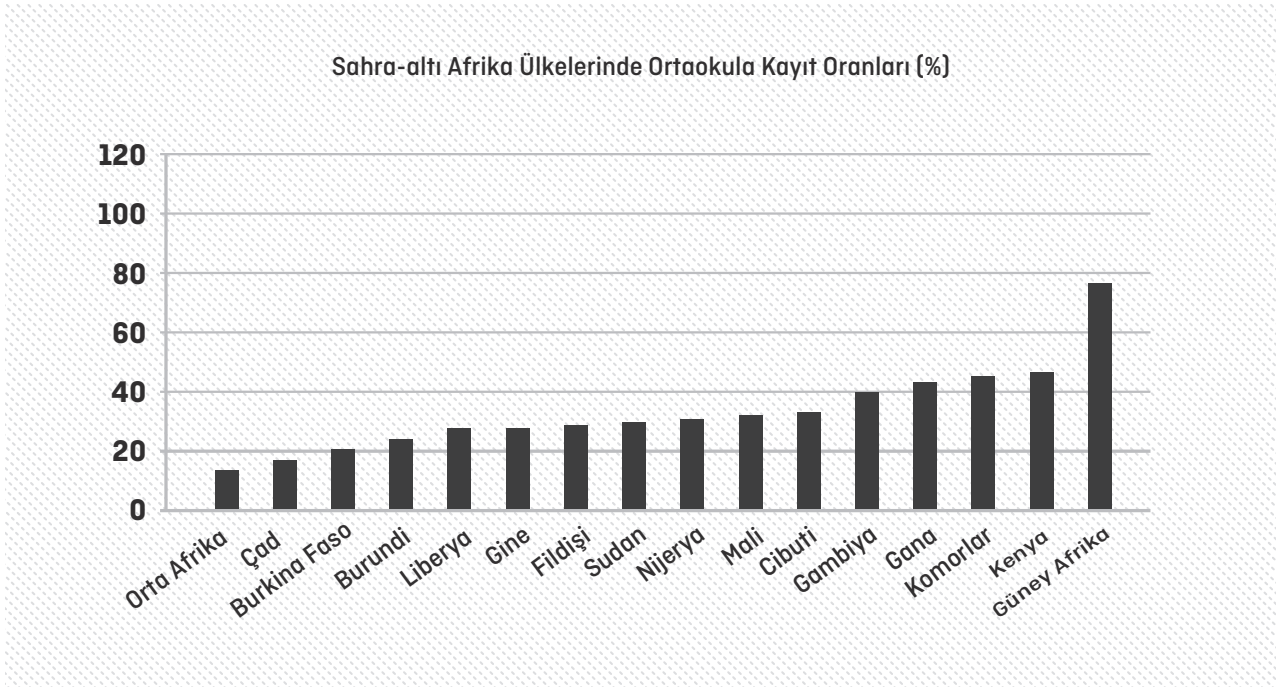
maddelerinin bulunmaması; elektrik ve aydınlatma olmayışı; sıcağa veya soğuğa karşı koruyucu önlemler alınmaması; sıra, sandalye, masa eksikliği; laboratuvar imkânlarının olmayışı; kitap, defter gibi eğitim materyallerinin yokluğu veya eksikliği, eğitimde karşılaşılan diğer sorunlar arasındadır.¹⁹

İlkokula başlayıp ilkokul son sınıfa kadar devam edebilen öğrenci istatistikleri incelendiğinde Sahra-altı Afrika ülkelerinin dünya ortalamasının çok altında kalarak listenin en alt sıralarında yer aldığı hemen göze çarpmaktadır. Örneğin bu kriterde 2012 verilerine göre dünya ortalaması %76 iken Sahra-altı Afrika ülkeleri için bu oran %57 seviyesinde seyretmektedir. Hatta bu oran bölgelere göre de farklılaşarak Batı ve Orta Afrika ülkelerinde %48 seviyesine gerilemektedir.

İlkokul eğitimine katılımında olduğu gibi 1990-2012 yılları arasında ortaokul ve lise eğitimine katılımında da büyük bir artış yaşanmıştır. Bir bakıma Sahra-altı Afrika'da eğitimde en büyük iyileşme bu noktada gerçekleşmiştir. Bu dönemde ilkokul sonrası

ortaokula kayıt yaptıran çocuk sayısında büyük bir sıçrama söz konusu olmuştur. Ancak özellikle kırsal kesimlerde ortaokul ve lise sayısının azlığı, buralarda yaşayan çocuk ve gençler için eğitimlerine devam etmeleri önündeki en büyük engeldir. Kırsal kesimlerde yaşayan 10 çocuktan sadece 3'ü ortaokul eğitimine devam edebilmektedir. Ortaokul ve lise eğitimi yanında son yıllarda önem kazanan bir konu da teknik ve mesleki eğitim olmuştur. İş piyasasının ihtiyaçları doğrultusunda ilkokul sonrası mesleki eğitim veren kurumların sayısında artış yaşanmıştır.²⁰

Yükseköğretimde dikkat çeken bir diğer husus da yurt dışında eğitim olgusudur. Afrika ülkeleri bağımsızlıklarını kazandıkları yıllarda kıtada bulunan üniversite sayısının çok çok az olması nedeniyle yükseköğrenimine devam etmek isteyenler yurt dışında eğitim alma yoluna gitmiştir. Avrupa üniversiteleri yanı sıra 1960'tan sonra Amerikan üniversiteleri de Afrika'dan öğrenci çekmeye başlamıştır. Soğuk Savaş döneminde Amerika'yı dengelemeye çalışan Sovyet üniversiteleri de Afrikalı öğrencilere burs

Grafik UNESCO verileri doğrultusunda hazırlanmıştır.

vermeye başlamıştır. Bu türden yurt dışı eğitim opsiyonları giderek çeşitlense de yükseköğrenime olan talebin fazla olması, bölgede yeni üniversitelerin açılmasını gerekli kılmıştır.

Sahra-altı Afrika’da yükseköğretim alanında bazı iyileşme belirtileri görülmekle birlikte sayısal olarak hâlâ yükseköğretime katılım oldukça yetersizdir. Katılımın düşük seyretmesi ise üniversite sayısının azlığından kaynaklanmaktadır. Üniversiteye devam eden gençlerin sayısı sadece %8 seviyesindedir, oysaki bu oran dünya genelinde %32’dir. Örneğin Etiyopya’da yükseköğrenime katılım %6 seviyesindedir. Bu oran Afrika ortalamasının da altındadır.²¹ Ancak bölgede 2000-2010 yılları arasında üniversiteye katılım iki katına çıkmıştır. Özellikle son yıllarda özel üniversite sayısında büyük artış yaşanmaktadır. Özel sektöre ait eğitim kurumları sadece üniversite düzeyinde değil ilkökul, ortaokul ve lise düzeyinde de yatırımlarını genişletmektedir.²²

Gates Vakfı gibi bazı uluslararası kuruluşlar son yıllarda Afrika’da eğitime verdikleri desteği art-

tırmıştır. Özellikle yükseköğretim kurumlarına sağlanan fonlar üzerinden, dış aktörlerin Afrika üzerinde zihinsel bir egemenlik kurmaya çalıştıkları görülmektedir. Bağımsızlık sonrası dönemde bu yönetime *Carnegie, Rockefeller, Ford* gibi Amerikan kuruluşlarına ait vakıfların sıklıkla başvurduğunu belirtmek gerekmektedir. Üniversite sayısının genel talebi karşılayamaması nedeniyle son yıllarda yükseköğretim alanında özellikle dijital eğitime yoğun bir ilgi olduğu gözlemlenmektedir. Hatta bu yoğun ilgi bazı ülkelerde uzaktan eğitim yoluyla alınan diplomalara denklik verilmesinin yasaklanmasına dahi yol açmıştır.

Birtakım iyileşme belirtilerine rağmen Sahra-altı Afrika’da eğitimde kalitenin yükseltilmesi en temel gereklilik olarak kabul edilmektedir. Eğitimci başına düşen öğrenci sayısının yüksek olması da öğrencilere ayrılan zamanı azaltmakta ve eğitim kalitesini düşürmektedir. Öğretmen sayısının yetersiz oluşu, sınıfların kalabalıklığı gibi sorunlar da eğitim kalitesini olumsuz etkilemektedir. Öğretmen

ve akademisyenlerin düşük maaşla çalışıyor oluşu Uganda, Kenya, Güney Afrika gibi ülkelerde eğitim sendikalarının örgütlediği uzun süreli grevlere, dolayısıyla da eğitim faaliyetlerinin aksamasına yol açabilmektedir. Eğitim kalitesindeki düşüklük, ülkeler arasında farklılık gösterse de bu konu Sahra-altı Afrika'da eğitim sektörünün ortak sorunu haline gelmiştir.

Devlet destekli seküler eğitim kurumlarının yanında geleneksel eğitim metotlarını uygulamayı sürdüren medreseler kıtadaki pek çok ülkede hâlâ varlığını sürdürmektedir. Kur'an ve hadislerin ezberlendiği medrese eğitim modeli, modernleşme ve Batılılaşmaya karşı ayak diremeye devam etmektedir. Modern teknolojinin girişine izin verilmeyen bu Kur'an okullarında matbu Kur'an yerine *luh* adı verilen levhalar kullanılmaktadır. Pek çoklarınınca geri kalmışlık olarak yorumlanan bu eğitim metodu Rudolph Ware'e göre bilginin kişileştiği alternatif bir bilgi epistemolojisine sahiptir. Bu yöntem sayesinde zihin ile beden arasında bir bütünlük tesis edilmekte ve kartezyen düşüncenin savunduğu zihin-beden ayrımı şeklinde bir dualizm yaşanmamaktadır. Yani uygulanan metot sayesinde bilgi ile amel arasında bütünlük sağlanmaktadır.²³ Ancak her ne kadar bu kurumlar Rudolph Ware'in dediği gibi alternatif bir bilgi epistemolojisine sahip olsalar da mevcut fiziki durumları çoğu zaman sağlıklı bir eğitim için yeterli değildir. Bu kurumlar, maneviyatı güçlü insanlar yetiştirse de içinde yaşadıkları toplumun modern ihtiyaçlarına ve yoksulluk gibi sorunlara çözüm olacak nitelikte seçenekler üretememektedirler.

Alternatif bir eğitim modelinin uygulandığı medrese modelini Sahra-altı Afrika'da Müslümanların yaşadığı her yerde görmek mümkündür. Ancak bu modeldeki en temel sorunlardan biri, devlet desteği alamamaları nedeniyle maddi imkânlarının çok

sınırlı oluşu veya olmayışı ve dışarıdan gelecek bağışlarla ayakta kalmaya çalışmalarıdır. Bu durum maalesef pek çok örnekte görüldüğü gibi ortaya fiziki şartların çok kötü olduğu bir eğitim sistemi çıkartmaktadır. Yeme-içme, barınma gibi çok temel ihtiyaçların bile karşılanmadığı, öğrencilerin toz toprak içinde dinî eğitim gördüğü ve ağır cezalandırmaların yaşandığı örnekler sık sık rastlanmaktadır. Bu dinî okulların resmî eğitim sistemine entegre olamayışları, buralarda okuyan çocukların mezun olduktan sonra topluma entegre olmalarını da ciddi oranda etkilemektedir. Bu konuda Güney Afrika'da kurumsallaşan bazı medreselerin resmî eğitim sistemine entegrasyonları iyi bir örneklik teşkil etmektedir. Bu medreselerde uzun seneler eğitim alan öğrenciler, mezuniyetlerinin hemen ardından doğrudan üniversitelerdeki ilgili bölümlere giriş yapabilmektedir.

Medrese sistemine ilişkin yapılabilecek diğer bir tespit de özellikle 1960 sonrası dönemde Suudi Arabistan'ın desteğiyle Selefi anlayışın bu kurumlar üzerinde etkili olmaya başladığıdır. Suudi burslarıyla Medine'de dinî eğitimi alan pek çok Afrikalı öğrenci ülkelerine geri dönüşlerini müteakip yaşadıkları yerlerde medreseler kurarak Selefi teolojinin hâkim olduğu bir eğitim müfredatını uygulamaya koymuşlardır. Bu sebeple 1960 sonrası dönemde bu tarz medreselerin sayısında büyük bir artış yaşanmış ve Selefi anlayış Afrika Müslümanları arasında hızla yayılmaya başlamıştır. Zaman içinde Selefilik bazı aşırı tektirci radikal versiyonları zuhur ederek Afrika Müslümanlarının gündemini meşgul etmeye, hatta bazıları silahlı örgütler halinde organize olmaya başlamışlardır. Afrika'da Selefilik yükselişi kapsamında ele alınması gereken bu konunun siyasi, dinî ve ideolojik boyutları olduğu gibi eğitimle ilgili bir boyutunun olduğu da muhakkaktır.

Güney Afrika Cumhuriyeti

Son yıllarda eğitim alanındaki büyük başarısızlıklarla adı anılır hale gelen Güney Afrika, aslında Sahra-altı Afrika'da en fazla eğitim bütçesine sahip ülkedir. Ancak Güney Afrika'nın eğitimdeki bu başarısızlığının altında ülkenin geçirdiği ırkçı *apartheid* döneminin izleri bulunmaktadır. *Apartheid* sistemi 23 yıl önce fiilî olarak sona ermesine rağmen günümüzde etkileri hâlâ pek çok alanda sürmektedir. Siyahlar ve beyazlar arasında eğitimde fırsat eşitliği sağlanamazken Soweto gibi kenar mahallelerdeki devlet okullarında çok kalabalık sınıflarda eğitim verilmektedir. Eğitimdeki başarısızlığın diğer bir sebebi ise eğitim dilinin İngilizce oluşu ve Afrikalı öğrencilerin İngilizce seviyelerinin yetersiz kalmasıdır. Dünya Bankası'nın yaptığı bir araştırmada 7x17=? işlemi öğrencilere gösterilerek sorulduğunda 400 öğrenciden 130'u soruya doğru cevap verirken aynı soru sözlü olarak yöneltildiğinde hiçbir öğrenci soruyu doğru yanıtlayamamıştır.²⁴

Köklü bir geçmişe sahip olan Güney Afrika'nın bazı üniversiteleri dünyanın en iyi üniversiteleri sıralamasına girebilmektedir. Cape Town Üniversitesi, Stellenbosh ve Wits gibi kolonyal dönemden izler taşıyan üniversiteler Batı akademiyası ile derin ilişkilere sahip olduklarından Güney Afrika'da yükseköğretimde sözü geçen kurumlardır. Yükseköğretimdeki ana sorunlardan biri, üniversite ücretlerinin yerli Güney Afrikalılar açısından fazla oluşudur. Bu ise yerli halk açısından eğitimde fırsat eşitsizliğine sebep olmaktadır.

Öte yandan Güney Afrika'da Müslümanlar Sahra-altı Afrika'ya oranla eğitimde daha fazla olanak bulmaktadır. Bu kesim içinde özellikle Hint Müslümanları yüksek gelir seviyeleri sayesinde eğitim imkânlarından en fazla faydala-

nan topluluktur. Cape eyaletinde yaşayan Malay Müslümanların ve ülke geneline dağılmış vaziyetteki yerli Müslümanların eğitimden faydalanma oranları Hint Müslümanlarına göre daha düşüktür. Güney Afrika'da Müslümanlar medrese geleneğini devam ettirmektedirler. Eğitim faaliyetlerini sürdüren bu medreseler resmî eğitime de entegre olabilmektedirler. Medreselerden mezun olanlar da doğrudan üniversite sınavına girerek üniversitelerin din çalışmaları bölümlerinde okuma imkânı bulabilmektedirler.

Nijerya

Toplam nüfusu 200 milyona yaklaşan Nijerya kalabalık demografik özelliği nedeniyle Afrika kıtasında eğitim sektörünün en büyük olduğu ülke konumundadır. Ülke nüfusunun %45'ini 0-15 yaş grubu, %62'sini 0-24 yaş grubu oluşturmaktadır.²⁵ Okul çağındaki yaklaşık 4,7 milyon çocuk okula gitmezken özellikle Müslüman yoğunluklu kuzey eyaletlerinde okullaşma oranı ülke geneline göre daha düşük seyretmektedir. Ülkenin kuzeyinde 6-11 yaş grubuna dâhil çocukların %40'ı hiç eğitim olanağı bulamamaktadır. 6+3+3 sisteminin uygulandığı Nijerya'da 2004 yılında yürürlüğe giren Evrensel Temel Eğitim Yasası ile ilkökul eğitimi devlet desteğiyle ücretsiz vermeye başlanmıştır.²⁶

Okuma yazma oranının ülke genelinde 2015 itibarıyla %72 olduğu Nijerya'da Müslüman halk ile Hristiyan halk arasında eğitim açısından büyük bir eşitsizlik bulunmaktadır. *Pew Research Center*'in verilerine göre ülkedeki Müslümanların %61'i hiçbir resmî eğitime sahip değilken bu rakam Hristiyan kesimde %26 seviyelerindedir.²⁷

Ülkede 1948-1965 yılları arasında kurulan ilk üniversiteler İngiliz üniversitelerinin denizaşırı

şubeleri iken 1970-1985 ve 1985 sonrası ikinci ve üçüncü nesil üniversiteler kurulmuştur.²⁸ Nijerya'da özel ve devlete ait 150 üniversitede toplam 600.000 kişiye eğitim imkânı sağlanmaktadır. Her yıl üniversitelere 2 milyondan fazla öğrenci başvurduğu halde sadece dört öğrenciden biri üniversiteye giriş imkânı bulmaktadır.²⁹

Etiyopya

İki kez İtalyan işgaline maruz kalan Etiyopya Afrika kıtasında sömürgecilik geçirmeyen nadir ülkelerden biridir (diğeri Batı Afrika'da Liberya). Bu yüzden eğitim sistemi üzerinde sömürge güçlerinin etkisi kıtadaki diğer ülkelere oranla oldukça düşük seviyede kalmıştır. Bu özelliğine rağmen yine de Etiyopya'da eğitim alanında karşılaşılan sorunlar Sahra-altı Afrika'nın geneli ile benzerlik göstermektedir.

20. yüzyılın başına kadar sadece geleneksel eğitim sisteminin yürürlükte olduğu Etiyopya'da eğitim alanında Ortodoks kilise tek hâkim güç olarak varlığını sürdürmekteydi. Ortodoks inancı imparatorluğun resmî dini olması nedeniyle ülkede sadece Amhara ve Tigray gibi azınlık etnik grupların yararlandığı bir sistem yürürlükteydi. Kilise okullarının yanında Müslümanlara ait az sayıdaki geleneksel eğitim kurumunda İslami eğitim verilmekteydi. 1908 yılında Batılı tarzda eğitim veren ilk devlet okulunun açılmasının ardından 1925 yılında devlet seküler eğitime ağırlık vermeye başladı. İlerleyen yıllarda devlet bursuyla yurt dışına öğrenci gönderilmeye başlandı. 1974 yılına gelindiğinde ülke genelinde okuma yazma oranı hâlâ %10'un altındaydı. 1974'te iktidarı ele geçiren Maksist-Leninist Derg rejimi, geniş çaplı bir okuma yazma seferberliği başlatarak çok sayıda öğretmeni özellikle kırsal bölgelere zorunlu göreve gönderdi.³⁰

Derg rejiminin sosyalist temelli eğitim modeli 1991 yılına kadar devam etti. Bu tarihten sonra iktidara gelen Etiyopya Halkı Devrimci Demokratik Cephesi günümüzdeki eğitim modelini oluşturdu.³¹

Etiyopya'da eyaletler arasında eğitim seviyesi ve eğitim olanaklarına erişim açısından farklılıklar bulunmaktadır. Afar, Somali, Gambella eğitim olanaklarının ülke geneline kıyasla daha düşük seviyelerde seyrettiği eyaletlerdir. Örneğin Afar'da yeni okullar açan *Islamic Relief* kurumunun verilerine göre, eyalet genelinde okul çağındaki çocukların %65'i yoksulluğa bağlı olarak okuma imkânı bulamamaktadır.³²

Yükseköğretime katılımın %6 seviyesinde seyrettiği Etiyopya'da 2000 yılına girildiğinde sadece iki üniversite faaliyet göstermekteydi. Devletin başlattığı kalkınma programı neticesinde 15 yılda bu sayı hızla artarak 30'a yükseldi. Yeni açılan üniversitelerde eğitim kalitesi düşük olmasına rağmen Jimma Üniversitesi gibi başarılı örnekler de ortaya çıktı. Ancak ülke genelinde doktora programlarının azlığı dikkat çekicidir.³³ Yeni açılan üniversitelere rağmen nüfusu 100 milyona yaklaşan Etiyopya'nın yükseköğretimdeki ihtiyacı henüz karşılanabilmiş değildir.

Sudan

1989 yılında beş devlet ve iki özel üniversiteye sahip olan Sudan'da üniversite sayısı 2006 yılında 30'un üzerine çıkmıştır. Eğitim alanındaki en önemli dönüşümlerden biri 1989 darbesi sonrasında yaşanmıştır. Bu yıldan itibaren iş başına gelen Ömer el-Beşir rejimi ülke genelinde eğitim sistemini İslamileştirme çabası içine girmiş ve Arapçayı ülke genelinde resmî eğitim dili haline getirmiştir.³⁴ 1990 Yükseköğretim Yasası ile eğitimde hem İslamileşme hem de Araplaşma siyaseti

yürürlüğe konulmuştur. Okullardaki müfredat da bu esaslara göre yeniden şekillendirilmiştir. 1989 yılında üniversiteler bünyesinde sadece 5.000 kayıtlı öğrenci bulunurken 2006 yılında bu sayı 300.000'e kadar yükselmiştir.³⁵

Sudan'da da eğitim alanında bölgesel farklılıklar oldukça bariz bir şekilde göze çarpmaktadır. İç savaş ve çatışma atmosferinin yaşandığı Güney Sudan,³⁶ Darfur, Güney Kurdufan ve Mavi Nil eyaletleri, okullaşma ve eğitim olanaklarının ülke geneline göre görece daha düşük olduğu yerlerdir. Bağımsızlığını kazandığı

1956 yılından bu yana Sudan'da yaşanan çok sayıda çatışma sebebiyle devletin eğitime ayırdığı bütçe daima silahlanmaya ayırdığı bütçeden düşük kalmıştır. Sudan'ın kırsal kesimlerindeki okulların fiziki şartları da oldukça kötüdür.

Burkina Faso

Ülkede eğitim Franco-Arap ve Fransız sistemi olarak ikiye ayrılmaktadır. Franco-Arap sistemi sadece dinî ilimlere yönelen medrese sistemidir. Bu sistemde eğitilen çocuklar fen, matematik gibi alanlarda eğitim almamaktadır. Bu yüzden de Franco-Arap okullardan mezun olan çocukların üniversiteye giriş sınavlarında başarı oranları çok düşüktür. Ancak Müslüman aileler çocuklarını Batılı ve Hristiyan etkilere karşı korumak için bu tür okullara rağbet etmektedir. Bunun doğal bir sonucu olarak da devletin üst kademelerinde görev yapan bürokratlar veya tıp, mühendislik gibi alanlarda yetişen insan gücü, Fransız sisteminden çıkmaktadır. Franco-Arap okulların yanında bir de resmî olmayan *halaka* isminde mahalle mektepleri vardır ki, buralarda da yine Kur'an okuma ve temel İslami bilgiler öğretilmektedir.

6+4+3 sisteminin uygulandığı Burkina Faso'da ilkökul eğitimi zorunlu olmakla birlikte devletin bu konuda sıkı bir kontrolü bulunmamaktadır. Ülkede yürürlükte olan Fransız sistemi ise laiklik ilkesine göre belirlenmiş, Fransa'da uygulanan eğitim modelinin bire bir kopyasıdır. Bu okullarda eğitim dili tamamen Fransızca olup yerel dillerin kullanımına müsaade edilmemektedir. Devlet kademelerinde iş bulmanın gerekli şartlarından biri Fransızcanın ileri seviyede kullanımı olduğundan bu okullardan mezun olanların iş bulma şansları daha fazladır.

Burkina Faso'da yükseköğretimde en çok tercih edilen bölümler tıp, eczacılık ve mühendislik gibi sayısal alanlardır. Ancak ülkede üniversite sayısının ve sayısal bölümlerin az oluşu nedeniyle öğrenciler yurt dışında okumak zorunda kalmaktadır. Maddi imkânı olan ya da başka ülkelerin sağladığı burslardan yararlananlar, yurt dışında okuma şansı bulabilirken çoğu genç bu imkândan mahrumdur.

Genel Çıkarımlar

Sahra-altı Afrika ülkelerinde eğitimin genel görünümü ülkeden ülkeye bazı yönlerden farklılaşsa da pek çok ortak özellik barındırmaktadır. Bu tespit doğrultusunda şu ortak çıkarımlar yapılabilir:

1. Sahra-altı Afrika'da Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında eğitim olanaklarından faydalanma bakımından büyük bir fark bulunmaktadır. Bunun başlıca sebebi ise gerek sömürgecilik döneminde gerekse daha sonraki dönemlerde kiliselerin eğitim faaliyetlerinde dominant olmasıdır. Bu durum Müslümanları resmî eğitimin dışında bırakmış ve geleneksel eğitime odaklanmalarına yol açmıştır.

2. Son yıllarda Sahra-altı Afrika'da eğitim alanında büyük mesafeler katedilmiş olmasına rağmen okullaşma oranları hâlâ dünya ortalamasının altındadır.
3. Temel eğitim sonrası alınan lise ve üniversite eğitimlerine katılım dünya ortalamasının çok altındadır.
4. Yoksulluk, eğitime katılımı en büyük engel olmaya devam etmektedir. Düşük okul ücretlerine rağmen yoksul kesimler bu yükü kaldıramamaktadır.
5. Lise ve üniversite sayılarının azlığı nedeniyle temel eğitim sonrası için mevcut okul sayısı genel talebi karşılayamamaktadır.
6. Üniversite sayısının azlığı son yıllarda uzaktan dijital eğitimi cazip hale getirmiştir.
7. Özel sektörün eğitim alanındaki varlığı artarak devam etmektedir. Bu noktada kilise kurumları, Batılı özel okullar bölge ülkelerinde büyük varlık göstermektedir. Son yıllarda İslami STK'lar da bölgede özel okullar açmaya başlamıştır.
8. Sahra-altı Afrika'da yaş ortalamasının 19 olması, bölge için eğitimi çok daha önemli hale getirmektedir.
9. 1960 sonrası dönemde dinî eğitimde Selefilik güç kazanmaya başlamıştır.
10. Eğitim sektöründeki başlıca sorunlardan biri eğitim kalitesinin düşüklüğüdür.
11. Ülkeler arasında oransal farklar bulunmakla birlikte Nijer, Çad, Mali, Burkina Faso, Orta Afrika Cumhuriyeti, Demokratik Kongo Cumhuriyeti okullaşmanın ve eğitim kalitesinin kıta ortalamasının altında olduğu ülkelerdir.
12. Klasik medrese eğitimi veren kurumların fiziki şartlarının revize edilmesi ve burardan mezun olan çocukların resmî eğitime entegrasyonun gerçekleşmesi için çalışmalar yapılmasına ihtiyaç vardır.
13. Son yıllarda iş piyasalarının talepleri doğrultusunda mesleki eğitimin önemi artmaya başlamıştır.

Sonnotlar

- ¹ Joe Myers, "The World's 10 youngest populations are all in Africa", World Economic Forum, 09.05.2016, <https://www.weforum.org/agenda/2016/05/the-world-s-10-youngest-countries-are-all-in-africa/> (27.02.2017).
- ² Kingsley Ighobor, "Africa's youth: a 'ticking time bomb' or an opportunity?", Africa Renewal, May 2013, <http://www.un.org/africarenewal/magazine/may-2013/africa%E2%80%99s-youth-%E2%80%9Cticking-time-bomb%E2%80%9D-or-opportunity> (28.02.2017).
- ³ "Head-to-head: Is Africa's young population a risk or an asset?", BBC News, 29.01.2014, <http://www.bbc.com/news/world-africa-25869838> (28.02.2017).
- ⁴ Frederic Mususi, "Africa: Museveni-Education Not Key to Solving Africa's Problems", The Monitor, 24.04.2017, http://allafrica.com/stories/201704250065.html?utm_campaign=allafrica%3Ainternal&utm_medium=social&utm_source=twitter&utm_content=promote%3Aaans%3Aabafbt (11.05.2017).
- ⁵ George E. Urch, "Education and Colonialism in Kenya", History of Education Quarterly, Vol. 11, No. 3, 1971, s. 249.
- ⁶ Denis Cogneau; Alexander Moradi, "British and French educational legacies in Africa", Vox, 17.05.2014, <http://voxeu.org/article/british-and-french-educational-legacies-africa> (25.02.2017).
- ⁷ Urch, "Education and Colonialism in Kenya", s. 252.
- ⁸ Oba F. Nwanosike & Liverpool Eboh Onyije, "Colonialism and Education", International Conference on Teaching, Learning and Change, 2011, <http://www.hrmars.com/admin/pics/170.pdf> (07.03.2017).
- ⁹ Ali Mazrui, "Çok Uluslu Bir Şirket Olarak Afrika Üniversitesi", Philip G. Altbach & Gail P. Kelly, Sömürgecilik ve Eğitim (Çev. İbrahim Kalm) içinde (ss. 61-86), İstanbul: İnsan Yayınları, 1991.
- ¹⁰ Basil Davidson, Afrika'da Milli Kurtuluş ve Sosyalizm Hareketleri (Çev. Atilla Tokatlı), İstanbul: Sosyal Yayınları, 1965, s. 44.
- ¹¹ David Masci, "About one-fifth of adults globally have no formal schooling", Pew Research Center, 11.01.2017, <http://www.pewresearch.org/fact-tank/2017/01/11/about-one-fifth-of-adults-globally-have-no-formal-schooling/> (23.02.2017).
- ¹² David McClendon, "Muslims in sub-Saharan Africa are twice as likely as Christians to have no formal education", Pew Research Center, 14.12.2016, <http://www.pewresearch.org/fact-tank/2016/12/14/muslims-in-sub-sa>
[haran-africa-are-twice-as-likely-as-christians-to-have-no-formal-education/](http://www.pewresearch.org/fact-tank/2016/12/14/muslims-in-sub-sa-haran-africa-are-twice-as-likely-as-christians-to-have-no-formal-education/) (23.02.2017).
- ¹³ Caryle Murphy, "Q&A: The Muslim-Christian education gap in sub-Saharan Africa", Pew Research Center, 14.12.2016, <http://www.pewresearch.org/fact-tank/2016/12/14/qa-the-muslim-christian-education-gap-in-sub-saharan-africa/> (23.02.2017).
- ¹⁴ Eleanor Whitehead, "UNESCO highlights sub-Saharan African learning crisis", This is Africa, 29.01.2014, <http://www.thisisafricaonline.com/Development/Unesco-highlights-sub-Saharan-African-learning-crisis> (24.02.2017).
- ¹⁵ "South Africa has one of the world's worst education systems", The Economist, 07.01.2017, <http://www.economist.com/news/middle-east-and-africa/21713858-why-it-bottom-class-south-africa-has-one-worlds-worst-education> (24.02.2017).
- ¹⁶ David Smith, "All 25,000 candidates fail Liberian university entrance exam", The Guardian, 27.08.2013, <https://www.theguardian.com/world/2013/aug/27/all-candidates-fail-liberia-university-test> (11.03.2017).
- ¹⁷ Ngugi wa Thiong'o, Decolonizing the Mind, Harare: Zimbabwe Publishing House, 1981.
- ¹⁸ "State of Education in Africa Report 2015", AAI, <http://www.aaionline.org/wp-content/uploads/2015/09/AAI-SOE-report-2015-final.pdf> (24.02.2017).
- ¹⁹ "Children out-of school or in-school but still not learning", UNESCO, <http://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/children-out-of-school-or-in-school-but-still-not-learning-en.pdf> (24.02.2017).
- ²⁰ "State of Education in Africa Report 2015", AAI, <http://www.aaionline.org/wp-content/uploads/2015/09/AAI-SOE-report-2015-final.pdf> (24.02.2017).
- ²¹ George West, "Ethiopia's higher-education boom built on shoddy foundations", The Guardian, 22.06.2015, <https://www.theguardian.com/global-development-professionals-network/2015/jun/22/ethiopia-higher-education-universities-development> (05.03.2017).
- ²² "State of Education in Africa Report 2015", AAI.
- ²³ Alden Young, "A Revisionist History of West Africa", Books and Ideas, 09.11.2015, <http://www.booksandideas.net/A-Revisionist-History-of-West-Africa.html> (07.03.2017).
- ²⁴ Milton Nkosi, "Is South Africa's education system really 'in crisis'?", BBC, 29.01.2016, <http://www.bbc.com/news/world-africa-35427853> (15.03.2017).

- ²⁵ Yomi Kazeem, “Only one in four Nigerians applying to university will get a spot”, Quartz Africa, 22.02.2017, <https://qz.com/915618/only-one-in-four-nigerians-applying-to-university-willget-a-spot/> (22.02.2017).
- ²⁶ “Education”, UNICEF, https://www.unicef.org/nigeria/children_1937.html (15.03.2017).
- ²⁷ Mcclendon, “Muslims in sub-Saharan Africa...”.
- ²⁸ “Education in Nigeria”, Wikipedia, https://en.wikipedia.org/wiki/Education_in_Nigeria (15.03.2017).
- ²⁹ Kazeem, “Only one in four Nigerians...”.
- ³⁰ “Education in Ethiopia”, Wikipedia, https://en.wikipedia.org/wiki/Education_in_Ethiopia (06.03.2017).
- ³¹ “Education in Ethiopia”, Wikipedia.
- ³² “Education for Girls in Ethiopia”, Islamic Relief, 02.02.2015, <http://www.islamic-relief.org/education-for-girls-in-ethiopia/> (06.03.2017).
- ³³ West, “Ethiopia’s higher-education...”.
- ³⁴ “Education in Sudan”, Wikipedia, https://en.wikipedia.org/wiki/Education_in_Sudan (07.03.2017).
- ³⁵ Gamal Gasim, “Reflecting on Sudan’s Higher Education Revolution under Al-Bashir’s Regime”, *Comparative & International Higher Education*, Vol. 2, 2010, ss. 50-53.
- ³⁶ Sudan’ın Güney Sudan bölgesi 2011 yılında halk referandumu ile Sudan’dan bağımsızlık kazanmıştır. 2011 yılına kadar buradaki eğitim Hartum’daki federal hükümet tarafından şekillendirilmiştir.